

DZIAŁALNOŚĆ KOMITETU EKONOMIKI ROLNICTWA PAN W 50-LECIE POWSTANIA – FAKTY, OPINIE, REFLEKSJE

Franciszek Tomczak

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie
Dyrektor Instytutu: prof. dr hab. Andrzej Kowalski

Słowa kluczowe: Komitet Ekonomiki Rolnictwa, ekonomia
Key words: Agricultural Economics Committee, economy

S y n o p s i s. Przedstawiono najważniejsze fakty, refleksje i opinie dotyczące pięćdziesięcioletniej działalności Komitetu Ekonomiki Rolnej PAN.

1. Ta część wprowadzenia do dyskusji z okazji jubileuszu 50-lecia powstania KER PAN dotyczyła ogólnych problemów ekonomiczno-rolniczych i była najobszerniejsza z punktu widzenia zakresu występujących problemów. Z tego względu, na podstawie własnej orientacji dotyczącej zarówno prac Komitetu, jak i poszczególnych zagadnień, Autor wybrał niewielką grupę problemów dotyczącą przede wszystkim roli, znaczenia i wagi tych zagadnień dla ogólnego obecnego obrazu i rozumienia współczesnych ekonomiczno-rolniczych dyscyplin naukowych. Jest to raczej przypomnienie i sygnalizacja występujących zagadnień, a nie ich dokładna analiza. Inicjatywa seminarium oznacza, iż Komitet Ekonomiki Rolnictwa PAN uznaje za ważne znaczenie obecnego okresu rozwoju rolnictwa, wsi i gospodarki żywnościowej w Polsce oraz różnorodnych uwarunkowań tego rozwoju, z których znaczna część dotyczy bezpośrednio dyscyplin ekonomiczno-rolniczych, znajdujących się w zakresie zainteresowań Komitetu. Działalność Komitetu odnosi się więc nie tylko bezpośrednio do statutowych obowiązków tego gremium, ale także doświadczeń i zmian, jakie zachodzą w całym rolnictwie polskim, gospodarce wiejskiej i gospodarce żywnościowej (agrobiznesie)¹.

Tylko w ograniczonym zakresie można podjąć działania obejmujące podstawowe pytania dotyczące obecnego i przyszłego rozwoju ekonomiki rolnictwa jako dyscypliny naukowej. Dotyczy to np. tak ważnych pytań, jak: do czego dążymy, co chcemy osiągnąć. Pytania takie powinny być stałym składnikiem działań i zainteresowań polskiego środowiska ekonomistów rolnictwa. W rolnictwie, gospodarce żywnościowej (agrobiznesie) i gospodarce wiejskiej nawiązują one do szczególnych potrzeb i trudności, z jakimi zawsze mamy do czynienia, np.

¹ W wypowiedzi niniejszej nawiązano do dobrze przyjętych w środowisku ekonomiczno-rolniczym w 1994 r. i 2004 r. ocen (samoocen) dokonań polskich nauk ekonomiczno-rolniczych. Oceny opublikowane zostały w: *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* nr 2-3/1995 oraz w nr 2/2005 (zob. podsumowania i oceny autorstwa A. Wiatraka, E. Majewskiego, D. Klepackiej i B. Perepeczko). W części wypowiedzi nawiązano do opracowania autora z 2004 r. (por. rozwinięta wersja ówczesnej oceny: F. Tomczak. 2005: Kilka uwag o stanie i problemach nauk ekonomiczno-rolniczych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4 i jest ona w dużym zakresie ciągle aktualna.

stanu i dynamiki przemian produkcyjnych, społecznych i rozwojowych. Podobnie dotyczą one gruntownych przemian zachodzących w otoczeniu rolnictwa i gospodarki żywnościowej, tj. całej gospodarce narodowej w polskim obszarze integracyjnym (Unia Europejska-27) i skali globalnej.

Na podstawie obecnych doświadczeń, kontrowersji i zmian jakie zachodzą w europejskiej i polskiej polityce gospodarczej i rolnej (współczesne procesy rozwoju gospodarczego i społecznego, integracja i globalizacja, ewolucja Wspólnej Polityki Rolnej i krajowej polityki rolnej Polski, GMO itp.), coraz bardziej pewna jest potrzeba nowego rozumienia i definiowania funkcji i zadań ekonomistów rolnictwa, analizy i interpretacji oraz ogólnych wyjaśnień mechanizmów rozwoju rolnictwa, gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich, jednolitości lokalnego i ogólnoeuropejskiego świata ekonomicznego i społecznego, a więc zmian i ewolucji tych złożonych procesów korelujących z tendencjami i zasadami współpracy europejskiej i światowej.

2. W całym okresie 50-letniej działalności KER podejmował ważne teoretyczne i praktyczne problemy funkcjonowania oraz rozwoju gospodarki rolniczo-żywnościowej. Niezależnie od znaczenia i wagi poszczególnych etapów tej działalności (np. akceptacja rozwoju rolnictwa rodzinnego w latach 50-tych ubiegłego stulecia, analiza uwarunkowań tego rozwoju w okresie scentralizowanej gospodarki nierynkowej czy też przejście etapu transformacji od gospodarki regulowanej planem do gospodarki funkcjonującej według zasad rynkowych i występujących wówczas uwarunkowań), współczesne nowe uwarunkowania i mechanizmy realizacji tendencji i programów rozwojowych, kształtują praktycznie całkowicie inne rozwiązania, tj. członkostwo Polski w Unii Europejskiej. Unię Europejską charakteryzują zasady polityki rolnej, wiejskiej i regionalnej odnoszące się do całej grupy UE-27. Po raz pierwszy w historii, podobnie jak cała Europa, Polska znalazła się wobec wyzwań wynikających z realizowanych już przez UE celów i dążeń odpowiadających, jak to potwierdza praktyka, potrzebom i możliwościom całej UE.

Ogólna sytuacja i perspektywy rolnictwa zależą i są kształtowane zarówno przez dotychczasowe procesy historyczne, np. niski stan rozwoju gospodarki, infrastruktury oraz zróżnicowanie regionalne kraju, łącznie ze zróżnicowaniem powiązonym z dziedzictwem zaborów (ściana wschodnia), jak też współczesne główne siły rozwojowe: proces transformacji, jego przebieg i konsekwencje, proces integracji w ramach UE oraz światowe procesy globalizacyjne. Procesy te, stanowiąc składnik otoczenia rolnictwa i wsi, obejmują makroekonomiczne i mikroekonomiczne uwarunkowania o charakterze zewnętrznym (poziomy rozwój gospodarczy, transformacja, integracja, globalizacja) i wewnętrznym (zmiany demograficzne, wyposażenie w czynniki produkcji oraz potencjał produkcyjny i dochodowy wsi, inwestycje infrastrukturalne itp.). Wszystkimi tymi zagadnieniami zawsze zainteresowany był Komitet Ekonomiki Rolnictwa PAN.

3. W ostatnich prawie 60 latach Autor stale zajmuje się dydaktyką, badaniami lub pisaniami i upowszechnieniem problemów ekonomiczno-rolniczych. W sprawach zadań i funkcjonowania Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN opublikował kilka tekstów, które ciągle wskazywały i wskazują na szanse, możliwości i potrzebę naszej możliwie aktywnej i owocnej działalności². Obecny czas obejmuje specyficzny okres zróżnicowanych proce-

² Np. F. Tomczak 1996: Rola nauk ekonomiczno-rolniczych w zmieniającej się rzeczywistości społeczno-gospodarczej. [W:] Profesor Ryszard Manteuffel-Szoega a rolnictwo i nauki ekonomiczno-rolnicze. SGGW, Warszawa. F. Tomczak 2003: Ekonomia agrarna w obecnych warunkach rozwoju rolnictwa polskiego. [W:] Działalność rolnicza oraz jej uwarunkowania w aspekcie integracji z Unią Europejską. Siedlce.

sów transformacyjnych, jakim podlega rolnictwo polskie. Dotyczy to kontynuacji i coraz wyraźniejszego kończenia procesu transformacji od gospodarki planowej (nierynkowej) do gospodarki rynkowej (kapitalistycznej), z drugiej zaś podlegającego przyspieszeniu i wzbogaceniu decyzji oraz procesów dostosowawczych i adaptacyjnych do zasad integracji europejskiej i pierwszego okresu członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Podobną rolę odgrywają pojawiające się uwarunkowania związane z procesami globalizacyjnymi i konkurencyjnością światową w zakresie rolnictwa i gospodarki żywnościowej.

Współczesna ewolucja oraz przemiany ekonomii agrarnej i polityki rolnej wynikają z doświadczeń i potrzeb całego półwiecza rozwoju i przemian zachodzących w Polsce, szczególnie makroekonomicznych uwarunkowań rozwoju gospodarczego Polski i świata w drugiej połowie XX wieku. Cały bagaż historii ubiegłego wieku określił drogę rozwojową ówczesnej gospodarki, w tym rolnictwa. W początkach ubiegłego wieku porozbiorowy okres historii Polski został zakończony wybuchem I wojny światowej i jej konsekwencjami (w tym przywrócenie państwowości Polski, potrzeba integracji społecznej, politycznej i gospodarczej ziem objętych zaborami, odbudowa powojenna i trudności rozwoju gospodarczego tego okresu), przebiegiem i konsekwencjami II wojny światowej, w tym: nowym miejscu Polski na mapie politycznej i gospodarczej świata. W okresie powstania KER PAN, na przełomie lat 50. i 60. zostały ukształtowane warunki sformułowania i realizacji Nowej Polityki Rolnej, które na kilka dziesięcioleci w zasadniczy sposób wpływały na rozwój polskiej gospodarki rolniczo-żywnościowej, jej powiązanie z procesami uprzemysłowienia kraju i problemami subsypcji chłopskiej gospodarki rolniczej z polityką przyspieszonego uprzemysłowienia kraju i funkcjonowania tej gospodarki w warunkach nierynkowych. Był to trudny okres poszukiwania i realizacji dróg rozwojowych wsi i rolnictwa, powojennej odbudowy i uprzemysłowienia kraju oraz realizacji celów gospodarki planowej.

W okresie transformacji systemowej i pierwszych lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej, ukształtowały się różnorodne drogi i sposoby przyspieszenia lub zakończenia zasadniczych zmian rozwojowych i restrukturyzacyjnych w polskim rolnictwie, które stały się zaczynem dyskusji i badań o szerokim zasięgu i konsekwencjach. W dyskusjach ekonomiczno-rolniczych i pokrewnych zostały zapoczątkowane i rozwinięte koncepcje strategii rozwoju: od rolniczej wsi monofunkcyjnej do wsi wielofunkcyjnej, od rolnictwa drobnotowarowego i zróżnicowanego do rolnictwa o coraz większej skali produkcji i specjalistycznego, od systemu drobnej chłopskiej gospodarki rodzinnej do farm i agrobiznesu, od potrzeb konsumenta tradycyjnego i o niskich dochodach do konsumenta wymagającego i przez reprezentowany popyt (wielkość, struktura) decydującego w istocie o stanie, strukturze i tempie rozwoju rolnictwa, w tym szczególnie nowych gałęzi rolniczo-żywnościowych.

Podobnie jak procesy transformacji gospodarki rolniczo-żywnościowej o charakterze systemowym, ogromną rolę w rozwoju nauk ekonomiczno-rolniczych spełnił proces przygotowania Polski do członkostwa w UE i pierwsze lata tego członkostwa. Procesy te bowiem oznaczają przejście do wielu nowych uwarunkowań i rozwiązań określających strategię rozwojową i przyszłość gospodarki rolniczo-żywnościowej. Nowy impuls badaniom rolniczo-żywnościowym, rozwoju obszarów wiejskich, kształtowania się społeczności regionalnych nadało przystąpienie Polski do Unii Europejskiej. W ten sposób ekonomia rolna, polityka agrarna i polityka gospodarcza realizowana w zakresie wsi i rolnictwa przechodziła etapy poszukiwania dróg rozwojowych i ich realizacji w całym okresie powojennej odbudowy, uprzemysłowienia kraju i gospodarki planowej, następnie akceptacji gospodarki rynkowej, akceptacji UE i integracji europejskiej w końcu, zaś przejście do współcze-

snych warunków wstępnego etapu globalizacji i przyszłości w zintegrowanej Europie i ogromnym poszerzeniu internacjonalizacji gospodarek narodowych i kształtowania się współczesnych uwarunkowań rozwoju gospodarki światowej, w tym rolnictwa i gospodarki żywnościowej. W obecnym okresie centralnym elementem naszych zainteresowań jest i będą wszystkie zagadnienia dotyczące procesów integracji europejskiej, Wspólnej Polityki Rolnej i jej przyszłości w strategii rozwojowej rolnictwa europejskiego i rozwoju całej Europy w powiązaniu z procesami globalizacji światowej.

4. W uwagach dotyczących 50-lecia Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN można przypomnieć kilka ustaleń prezentowanych uprzednio, w nawiązaniu do oceny stanu i rozwoju nauk ekonomiczno-rolniczych w 10-leciu 1994-2003³. Głównym elementem różnic ówczesnego okresu a obecnym stanem i określeniem przyszłości nauk ekonomiczno-rolniczych jest oficjalne przystąpienie Polski do Unii Europejskiej (2004 r.) i wszystkie wynikające stąd zobowiązania oraz możliwości i szanse rozwojowe. Członkostwo Polski w Unii Europejskiej oznacza przejście całego systemu gospodarczego Polski, w tym rolnictwa, gospodarki żywnościowej i wsi od rozumowania i postępowania w skali krajowej na skalę europejską i światową. Dotyczy to zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych sił rozwojowych i uwarunkowań funkcjonowania i zmian gospodarstw rolnych (farm), wpływu i konsekwencji procesów integracyjnych i globalizacyjnych, jak też analizy mechanizmów rozwojowych rolnictwa, gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich.

Dla porządku, jako przykłady warto przypomnieć kilka podstawowych dziedzin zajmujących polskich ekonomistów rolnych w ostatnich latach.

A. Systematyczne kontynuowanie i intensyfikacja badań z zakresu transformacji rynkowej rolnictwa i wyraźne zwiększenie związanych z tym efektów, np. utrwalenie akceptacji gospodarki rynkowej, pogłębienie analizy rynków (organizacja, działanie, ekonomia), a także związana z tym edukacja rynkowa, szczególnie w aktywnych formach szkoleń, konferencji i publikacji.

B. Wyraźne pogłębienie badań i wiedzy z zakresu związków i ekonomicznego mechanizmu funkcjonowania systemu agrobiznesu krajowego i międzynarodowego (przesuwanie się akcentów z zainteresowań tylko rolnictwem na rzecz zainteresowań całą gospodarką żywnościową, tj. agrobiznesem i związkami pomiędzy agrobiznesem a innymi działami gospodarki narodowej).

C. Kontynuowanie i ciągle rozszerzanie studiów dotyczących relacji pomiędzy rolnictwem a obszarami wiejskimi i wsią. Związane z tym osiągnięcia wskazują na coraz pełniejsze zrozumienie integralnego charakteru rozwoju gospodarczego i stanu ekonomicznego rolnictwa, wsi i obszarów wiejskich, co jest także w pełni zgodne ze współczesnymi tendencjami rozwojowymi światowej ekonomiki rolnictwa.

D. Kolejnym szczególnym polem zainteresowania nauk ekonomiczno-rolniczych są studia nad procesami wynikającymi z pierwszych lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Zasady i sposoby postępowania oraz przemiany zachodzące wraz z członkostwem Polski w UE, trudności i efekty procesów przystosowawczych i rozwojowych, np. inwestycje, postęp technologiczny, wyrównanie dysparytetów rozwojowych w różnych dziedzinach rolnictwa i gospodarki żywnościowej mają tu istotne znaczenie. Obecna dekada pozwala nie tylko docenić doświadczenia okresu przygotowawczego, ale też akumuluje i rozwija do-

³ Por. F. Tomczak 2005: Kilka uwag o stanie i problemach nauk ekonomiczno-rolniczych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4. Przeprowadzona wówczas dyskusja na temat dokonań środowiska naukowego ekonomistów rolnych w znacznej części zachowuje swoją aktualność.

świadczenia i postępy związane z praktyczną realizacją projektu rolniczego UE w warunkach rozszerzenia UE i rozwoju gospodarki krajów Unii Europejskiej. Obecny czas pozwala też na realizację pierwszych badań praktycznych, konkretyzację i upowszechnienie praktycznych rozwiązań i zmian Wspólnej Polityki Rolnej, ale także jej rozumienia, akceptacji i zmian, które oznaczają jej przystosowanie do zmieniających się warunków i okoliczności wpływających na jej praktyczną realizację (np. proces kolejnych powiększeń UE). Należy sądzić, że po 2010 r. ukażą się pierwsze większe studia analizujące i podsumowujące pierwszy 5-letni okres funkcjonowania rolnictwa polskiego i polskiej gospodarki wiejskiej oraz żywnościowej w warunkach obecnego modelu integracji gospodarczej Europy i realizacji Europejskiego Modelu Rozwoju Rolnictwa.

E. Ważną tendencją dotyczącą tych nauk jest systematyczne rozszerzanie problematyki badawczej i proces pogłębiania się integracji dyscyplin ekonomiczno-rolniczych, badań i nauczania w systemie nauk rolniczych oraz nauk społecznych, szczególnie ekonomicznych, socjologicznych, prawnych i przestrzennych. Wyrazem tego jest poziom i rezultaty piśmiennictwa z tego zakresu oraz zwiększenie liczby instytucji badawczych, dydaktycznych i upowszechnieniowych (część z nich związana jest jedynie z upowszechnianiem zasad i realizacji Wspólnej Polityki Rolnej UE).

F. Komitet Ekonomiki Rolnictwa stale wspiera i wysoko ocenia wszelkie starania i rezultaty polskich ekonomistów rolnictwa w zakresie kontynuowania i rozwijania współpracy międzynarodowej, wspólnych badań, publikacji itp. Występujące tu ograniczenia (np. brak autorów polskich w rolniczo-ekonomicznej literaturze światowej), wskazuje na względny charakter naszej pozytywnej opinii o stanie nauk ekonomiczno-rolniczych i ich osiągnięciach. Z żalem należy także stwierdzić, iż w pierwszych 3 latach członkostwa Polski w UE nie można odnotować wyraźniejszej dynamiki rozwijania takiej współpracy, uczestnictwa w życiu naukowym Europy, aktywności publikacyjnej itp. Raczej za wolno wchodzimy do współpracy międzynarodowej, co jest bezdyskusyjnym założeniem dotyczącym uzyskania coraz lepszych rezultatów naukowych w przyszłości, a jednocześnie nie występujemy dotąd, często z usprawiedliwionych przyczyn, w konfrontacji ze współczesnym światem ekonomii agrarnej, jej rozwojem i zasadami funkcjonowania. Jest to tym bardziej ważne, iż polskie doświadczenia rozwoju rolnictwa w gospodarce średnio rozwiniętej, transformacji systemowej, rozwoju gospodarki rodzinnej oraz doświadczenia okresu integracji regionalnej (UE) i internacjonalizacji polskiej gospodarki rolniczo-żywnościowej mogą mieć znacznie pozytywne dla wielu krajów znajdujących się na podobnym lub niższym poziomie rozwoju gospodarczego. Jednocześnie członkostwo w UE poważnie zwiększa zapotrzebowanie na wiedzę i pracowników ekonomiczno-rolniczych, a to stwarza optymistyczną przesłankę zarówno dla krajowych, jak i międzynarodowych uwarunkowań rozwoju dyscyplin ekonomiczno-rolniczych w Polsce.

5. Konsekwencją dyskusji nawiązującej do 50-lecia Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN i zasad oraz rezultatów jego działalności, a także analizy i oceny stanu nauk ekonomiczno-rolniczych będzie zapewne pełniejsze zrozumienie przez nasze środowisko zasad i kierunków rozwojowych dyscyplin ekonomiczno-rolniczych i badań w następnych dekadach. Znane są już uwarunkowania rozwoju gospodarki rolniczo-żywnościowej do roku 2013, zaś decyzje jakie zostaną podjęte w związku z obecnie (2008 r.) prowadzoną dyskusją dotyczącą oceny i zmian Wspólnej Polityki Rolnej (Health Check 2008-2009) będą warunkowały ten rozwój po 2013 roku. W tym miejscu warto przypomnieć lub wskazać kilka ustaleń odnoszących się do stanu obecnego i najbliższej przyszłości warunkujących rozwój nauk ekonomiczno-rolniczych.

A. Określenie zasad i mechanizmów współczesnego rozwoju i ewolucji rolnictwa, gospodarki żywnościowej (agrobiznesu) oraz obszarów wiejskich w ujęciu światowym dotycząca zwłaszcza dominującego w krajach rozwiniętych procesu farmeryzacji, tożsamości tych procesów w skali światowej oraz ich powiązania z rozwojem polskiej gospodarki rolniczo-żywnościowej. W istocie jest to zadanie permanentnego poszukiwania zasad (filozofii) nauk ekonomiczno-rolniczych (agrarnych) w gospodarce rynkowej i gospodarce światowej (globalizacja) w dotychczasowym ujęciu historycznym i wyznaczaniu przyszłych dróg rozwojowych rolnictwa krajowego i światowego. Podobnie jak cała gospodarka światowa, rolnictwo i gospodarka żywnościowa permanentnie dążą do definiowania własnego paradygmatu rozwojowego w ujęciu narodowym (krajowym), regionalnym (np. Unia Europejska) i globalnym (świat). Szczególne znaczenie ma tu określenie relacji pomiędzy rozwojem całej gospodarki narodowej i światowej a branżą rolniczo-żywnościową, jej charakterem, zasadami funkcjonowania i mechanizmami zmian oraz rozwoju.

B. Mamy współcześnie do czynienia z szybkim zwiększeniem zakresu problemów ekonomicznych w skali całego rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Zachodzące procesy zmian w gospodarce rolniczo-żywnościowej (przemiany strukturalne, zmiany technik produkcji, ewolucja rynku, współpracy międzynarodowej, integracji regionalnej i globalizacji światowej) wpływają zarówno na kształtowanie się sił rozwojowych i ograniczających ekonomiczny i organizacyjny rozwój gospodarki rolniczo-żywnościowej, ale też kształtują ekonomikę i organizację jednostek (gospodarstw, przedsiębiorstw rolnych), jak też wsi, gmin, regionów, gałęzi produkcji, krajów, międzynarodowych ugrupowań gospodarczych oraz w skali globalnej.

C. Procesy te wskazują na najistotniejsze zjawiska interesujące świat rolniczy i świat pozarolniczy: rolnictwo jako sektor zmniejszający się (zwijający) kreuje nowe wyzwania i nowe interpretacje jego zachowania się w okresie integracji i globalizacji oraz zróżnicowania problemów wynikających z ogromnej dywersyfikacji gospodarczej współczesnego świata (obszary o bardzo niskich dochodach i niedostatku żywności, światowe procesy urbanizacyjne i zmiany skali presji ludnościowej w poszczególnych regionach świata, zmiany struktur rolniczych i mechanizmów oraz uwarunkowań ich rozwoju).

D. To nawiązuje i w znacznym stopniu określa potrzebę permanentnego poszukiwania i rozumienia miejsca i roli polskiej gospodarki rolniczo-żywnościowej (jako kraju o średnim poziomie rozwoju, średniej wielkości i średniej pasji do pracy i inwestowania), a także sposobów dobrej organizacji, dobrego gospodarowania, oszczędności, konkurencyjności, kultury pracy i zachowań, wyjścia na świat oraz efektywnego wykorzystania wszelkich istniejących i potencjalnych możliwości rozwojowych.

E. Dotyczy to także bliższych naszym bezpośrednim doświadczeniom, powołaniom i analizom nowych współczesnych i przyszłych tendencji kształtowania się rolnictwa i agrobiznesu (gospodarki żywnościowej) określających rolę i miejsce rolnictwa w tym systemie, rolę konsumpcji i potrzeb żywnościowych i technicznych jako siły rozwojowej produkcji rolniczej, nowych strategii rozwojowych pozarolniczych ogniw agrobiznesu (przetwórstwo rolniczo-żywnościowe, wielkie sieci handlowe), rozwój obszarów wiejskich itp. W tym mieści się także np. problem współczesnej przebudowy agrarnej świata, związanych z tym doświadczeń i przewidywania przyszłości rozwoju wsi, rolnictwa, agrobiznesu i obszarów wiejskich. Doświadczenia krajowe i światowe, dynamizm rozwojowy współczesnego świata, kształtowanie się światowych standardów postępowania, zwiększenie światowej spójności i zrozumienia najpewniej wzmocnią wszystkie występujące tu procesy rozwojowe. Wielu anality-

ków wskazuje, iż oznacza to, że kształtuje się nowy system światowej gospodarki żywnościowej, w którym zmianie podlegają także części składowe tego systemu, tj. w pierwszej kolejności ekonomia agrarna (rolnictwo) i ekonomia agrobiznesu (szczególnie jego ogniw pozarolniczych). Jest to symptom i bezpośredni wyraz nowych i dynamicznych procesów regionalnej i światowej integracji współczesnej gospodarki rolniczo-żywnościowej.

F. Wszystkie sygnalizowane tu zjawiska prowadzą do konkluzji dotyczącej kształtowania się nowej filozofii rozwoju współczesnego rolnictwa: przejścia od rolnictwa rodzinnego (chłopskiego), jak w przypadku Polski lub rodzinnego rolnictwa farmerskiego (jak w wielu krajach znajdujących się na średnim poziomie rozwoju gospodarczego), do rolnictwa industrialnego (np. szybkie procesy industrializacji rolnictwa w wielu krajach biednych na podstawie powiązania z kapitałem międzynarodowym pochodzącym najczęściej z krajów o najwyższym poziomie PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca). Wraz z tą tendencją kształtują się nowe modele rolnictwa zrównoważonego przyrodniczo i społecznie w krajach wyżej rozwiniętych. Daje to jednocześnie podstawę do formułowania nowych teorii rozwoju rolnictwa⁴.

G. Istotne jest takie kształtowanie obecnie nowego postępowania i rekomendacji tworzenia gospodarstw rolnych (farm) jako jednostek funkcjonujących na zasadach małego biznesu i wynikających stąd konsekwencji dotyczących ekonomiki tych gospodarstw, dochodów, przemian strukturalnych oraz włączenia tych gospodarstw, o ile jest to możliwe, w system rolnictwa krajowego i europejskiego. Zapewnia to przyspieszenie przemian strukturalnych i produkcyjnych rolnictwa oraz jego przystosowanie do potrzeb i wymagań zmieniającego się krajowego i europejskiego rynku rolniczo-żywnościowego.

Teoretyczne i praktyczne ustalenia i refleksje dotyczące zasad rozwoju rolnictwa w Polsce, analiza czynników kształtujących rozwój gospodarki rolnej obecnie i w przyszłości, określenie dróg i zasad tego rozwoju w powiązaniu z obecnym etapem ogólnego poziomu gospodarczego kraju, stan gospodarki rodzinnej w rolnictwie i etapy jej rozwoju w Polsce i na świecie są stałym elementem zainteresowań KER PAN. Podobnie istotny jest udział w procesie przygotowawczym i analizie merytorycznej WPR, jej ewolucji oraz przewidywanych zmian po 2013 r. w nawiązaniu do procedur Health Check realizowanych w latach 2008-2009. Oceny te i ich konsekwencje będą określały rolę i funkcje rolniczej chłopskiej gospodarki rodzinnej w najbliższych okresach i rozwiązywać trudności wynikające z relacji sił przystosowawczych chłopskiej i farmerskiej rodzinnej gospodarki rolniczej w Europie.

6. Cała problematyka rolniczo-żywnościowa i wiejska w ujęciu produkcyjnym, organizacyjnym i ekonomicznym stale znajduje się w kręgu zainteresowań KER PAN⁵. Współczesna ewolucja i dynamika rozwojowa tych nauk w coraz szerszym zakresie oznacza pogłębienie integracyjnego charakteru roli KER i innych komitetów PAN, szczególnie komitetów naukowych Wydziału Nauk Rolniczych, Leśnych i Weterynaryjnych PAN oraz komitetów przy Prezydium PAN, np. Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Komitetu Prognoz Polska 2000 Plus i Komitetu Nauk Ekonomicznych, do zasadniczego akcentu wskazującego na ogólną współczesną tendencję badań naukowych w naszym zakresie, w tym

⁴ Por. np. wyśmienite wprowadzenie do koncepcji poszukiwań i formułowania takiej teorii w opracowaniu J. Zegara 2007: Przesłanki nowej ekonomiki rolnictwa. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 47.

⁵ W dyskusji nie zajęto się bliżej kwestiami metodologicznymi ekonomii agrarnej. Zasady naukowości obejmują reguły logiki (prawdziwości, zasadności, ścisłości i komunikatywności) oraz postulaty oryginalności, ogólności, obiektywności i zwięzłości odpowiedzi. Dla ekonomii agrarnej są to reguły trudne w warunkach potrzeby zrozumienia, że nawet deklarowanie najbardziej mocnych przekonań nie zastąpi racji uzyskanych przez rzetelne zbadanie faktów. Por. S. Stachak 2007: Typowe błędy w tekstach ekonomicznych. *Nauka*, nr 2.

rozumieniu, że obszary wiejskie, wieś i rolnictwo oraz wyżywienie oznaczają zintegrowany charakter relacji gospodarstwo rolne – rodzina rolnicza – rolnictwo – wieś oraz jako podstawowa jednostka osadnicza i ekonomiczno-społeczna obszarów wiejskich – gmina. Jednocześnie stan i ewolucja rozwojowa wsi zależy od relacji kształtujących się pomiędzy ludnością rolniczą i nierolniczą. Ludność rolnicza, rolnictwo i gospodarstwo rolne, ze względu na swą rolę, wpływają decydująco na obecny kształt, ewolucję i przyszłość wsi polskiej. Określają one także wizję, strategię i politykę dotyczącą wsi i rolnictwa, ludności wiejskiej i gospodarstw rolnych. Charakter i ekonomia produkcyjno-dochodowa tych gospodarstw, zmiany strukturalne, własnościowe, zatrudnienie i źródła utrzymania, ich przyszłość kreują stan obecny i przemiany całego zintegrowanego systemu rolniczo-wiejskiego.

Ogólne funkcjonowanie i długofalowa strategia kształtowania i realizacji zadań naukowych w systemie PAN ma szczególne znaczenie dla integracji merytorycznej i organizacyjnej środowiska naukowego, kształtowania warunków i opinii o pracownikach jednostek naukowo-badawczych oraz realizacji niektórych funkcji inicjujących i koordynujących badania w zakresie poszczególnych dyscyplin naukowych i jednostek naukowo-badawczych. W tych ramach działają członkowie PAN tworzący korporację PAN (nauki ekonomiczno-rolnicze wchodzi w skład Wydziału Nauk Rolniczych, Leśnych i Weterynaryjnych PAN i stale reprezentowane są przez 1-3 członków PAN; obecnie członek rzeczywisty PAN – F. Tomczak i członek korespondent PAN – J. Wilkin).

Rozwój dyscyplin ekonomiczno-rolniczych występuje w szczególnym związku jedności badań i nauczania oraz kumulacji związanych z tym wyników i doświadczeń. Jeśli chodzi o działalność KER to jest to typowa sytuacja takiej jedności oraz koordynacji badań i nauczania, ale także upowszechniania, co jest pewną oryginalną cechą dyscyplin ekonomiczno-rolniczych. Jednocześnie jedność taka dotyczy, w tym przypadku, ustaleń związanych zarówno z naukami przyrodniczymi, jak i ekonomicznymi. Jednoczesna potrzeba wiedzy produkcyjno-przyrodniczej (technologie produkcji rolnej) i ekonomicznej (organizacja i ekonomika gospodarowania) stanowi także ograniczenie dla kształtowania się tych dyscyplin. W konsekwencji mamy do czynienia ze szczególnym zbliżeniem dyscyplin ekonomicznych i technologicznych w jednostkach organizacyjnych i produkcyjnych, jakimi są gospodarstwa (przedsiębiorstwa rolne), podobnie zresztą jak i przedsiębiorstwa przemysłowe np. o charakterze rolniczo-przemysłowym. Wydaje się, iż tak zróżnicowany i interdyscyplinarny charakter nauk ekonomiczno-rolniczych stanowi ich atut w poszukiwaniu i ustalaniu zasad postępowania i równowagi w rolniczym środowisku produkcyjnym i społecznym.

7. Jako szczególne okoliczności sprzyjające rozwojowi nauk ekonomiczno-rolniczych w Polsce wymienić można współpracę i doświadczenia w tym zakresie uczelni (wydziałów) rolniczych i ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk i jej instytutów oraz resortowych instytutów i jednostek naukowo-badawczych. Występuje tu w sensie pozytywnym prosta i skuteczna reguła „składania” kompetencji, którą w tym przypadku ocenić można pozytywnie ze względu na kompatybilność i powiązanie obszarów badań, języka badań i procesów analitycznych oraz interpretacyjnych w ramach nadrzędnych koncepcji badawczych i rozwojowych, które występują w dziedzinach sobie pokrewnych lub bliskich, co jest także warunkiem pokonywania ograniczeń kompetencji poszczególnych pracowników prowadzących badania, wzmocnieniem możliwości badawczych w obrębie poszczególnych dziedzin i w obszarze interdyscyplinarnym oraz rosnące zainteresowanie, jak to dotyczy ekonomiki rolnictwa, obszarów granicznych między dyscyplinami i różnorodnych źródeł poznania i wiedzy naukowej. Przypomina to dawne podejście traktowania ekonomii agrarnej jako „królowej” nauk rolniczych.

Analizy sytuacji rolnictwa polskiego i rozwoju obszarów wiejskich w miarę powiększania się stażu członkowskiego kraju w UE i wynikających z tego dotychczasowych, nowych i przewidywanych tendencji rozwojowych, tworzą uzasadnione podstawy do formułowania zróżnicowanych wizji dotyczących przyszłości rolnictwa i wsi polskiej. Prognozowane obecnie przemiany rolnictwa polskiego odpowiadają doświadczeniom UE a tworzące europejski model rolnictwa, oznaczają pojawienie się lub rozszerzenie cech gospodarstw rolnych odpowiadających temu modelowi: konkurencyjności wewnętrznej i zewnętrznej, metod produkcji sprzyjających środowisku i zapewniających wysoką jakość surowców żywnościowych, zrównoważony charakter rolnictwa zapewniający nie tylko wysoką wydajność, ale także utrzymanie zatrudnienia i wysokiej stopy życiowej rolników oraz walorów krajobrazowych i środowiskowych rolnictwa. Krajowa i europejska polityka rolno-wspierająca rolników i potrzeby społeczeństwa, np. ochrona i kształtowanie środowiska, łagodzenie konsekwencji marginalizacji produkcji rolniczej, adaptacja regionalnej polityki rolnej i wiejskiej oraz zdolności obszarów wiejskich do dynamizowania rozwojowego na podstawie integracji europejskiej, nowych technologii i skali produkcji oraz uznania standardów bytowania, jakości życia wsi i racjonalnego gospodarowania zasobami wsi za główne przesłanki obecnej i przyszłej polityki rozwoju rolnictwa i wsi polskiej.

Coraz bardziej wyraźna dynamizacja zmian i ewolucji współczesnego świata, przyspieszenie przemian i procesów rozwojowych, informacji i nauki oraz tendencji integracyjnych i globalizacyjnych, w nowy sposób lokalizuje problemy ekonomiczno-rolnicze, wiejskie i wyżywieniowe w systemie ekonomicznym i społecznym kraju i świata. Powstają nowe sytuacje wymagające analizy, interpretacji i zrozumienia w skali przekraczającej możliwości i wyobrażenia poszczególnego człowieka, grupy ludzi czy kraju. W żaden sposób współczesnych problemów światowych w interesujących nas dziedzinach, np. internacjonalizacja i globalizacja produkcji i rynku rolniczo-żywnościowego, przewyciężenie hańby niedożywienia i nędzy wielu obszarów świata, GMO, zmian klimatycznych, równowagi rozwoju, nie można rozwiązać w skali poszczególnego kraju lub grupy krajów. W ten sposób powstaje potrzeba i mechanizm zmian w zakresie światowej współpracy i procesów przełamujących tradycyjne sposoby rozumowania, decyzji czy też ich interpretacji. Powstają tu nowe wyzwania wobec naukowych i upowszechnieniowych grup i zespołów ekonomiczno-rolniczych i wiejskich podejmujących badania naukowe, upowszechnienie i realizację wynikających stąd zadań.

W polskim środowisku ekonomiczno-rolniczym powszechne jest chyba zrozumienie, iż współczesna droga i możliwości rozwojowe rolnictwa, wsi i obszarów wiejskich powiązana są bezpośrednio z poziomem i tempem wzrostu gospodarczego kraju, zaś cała strategia rozwoju rolnictwa i wsi nawiązuje do nauk i doświadczeń światowych oraz europejskich, tkwi w warunkach i możliwościach przejścia Polski na kolejny, wyższy szczebel rozwoju gospodarczego. Umieszcza to kraj we właściwym miejscu czynników i możliwości rozwojowych oraz wskazuje na szczególne znaczenie zewnętrznych i inwestycyjnych uwarunkowań rolniczych i wiejskich źródeł pracy, dochodów i dynamiki rozwojowej. Plany rozwojowe kraju na lata 2007-2013 zwracają uwagę na koncepcje przestrzennego zagospodarowania i zachodzące procesy osłabiające politykę regionalną ukierunkowaną na wyrównanie dysproporcji rozwojowych i ważną dla rolnictwa spójność terytorialną. Współczesna polityka regionalna realizowana w Polsce, ukierunkowana jest na wyrównanie dysproporcji rozwojowych i spójność terytorialną. Polityka regionalna i przestrzenna zmierzająca do polaryzacji i tworzenia policentrycznej sieci osadniczej według kryterium efektywności eko-

onomicznej może powodować narastanie i pogłębienie dysproporcji rozwojowych o negatywnym charakterze. Jest to dla rolniczych obszarów wiejskich niezwykle istotny dylemat: jak pogodzić rozwój rolnictwa i wsi, z natury rzeczy rozproszonej i niemożliwej do zdecydowanej koncentracji działalności, z potrzebą uzyskiwania możliwie wysokich efektów ekonomicznych i społecznych charakterystycznych dla nowoczesnej gospodarki krajów najwyżej rozwiniętych. Obecne możliwości informatyczne i infrastrukturalne umożliwiają kształtowanie nowej równowagi pomiędzy wymogami wysokiej efektywności działalności gospodarczej i procesami wyrównania warunków życia i szans życiowych ludności kraju niezależnie od miejsca zamieszkania i dotychczasowego statusu dochodowego i socjalnego. Tym niemniej z tego punktu widzenia podkreślić należy potrzebę popierania konsolidacji sieci osiedleńczej, koncentracji tej sieci oraz dążenie do zapewnienia ładu przestrzennego i organizacyjnego wsi polskiej, rolnictwa i obszarów wiejskich.

8. Merytoryczna i organizacyjna działalność komitetów naukowych PAN jest istotną częścią funkcjonowania i integracji podmiotowej i środowiskowej nauki polskiej. Polska Akademia Nauk funkcjonuje na zasadzie fundamentalnej osi działania składającej się z ukształtowanej triady: korporacji uczonych, placówek naukowych PAN i komitetów naukowych PAN. W systemie tym rola i znaczenie komitetów naukowych zależna jest od ich działalności i spełnianych funkcji integracyjnych w całym danym środowisku naukowym. Tymczasem gremia te w wielu przypadkach, pomimo spełniania ważnych funkcji integracyjnych, są niedoceniane lub lekceważone zarówno przez ośrodki władzy, jak też przez własne środowisko naukowe (np. nieobecność komitetów w procedurze przyznawania i realizacji grantów naukowych, czy też niską aktywność w życiu gospodarczym i społecznym kraju np. brak ekspertyz i memoriałów dotyczących istotnych problemów znajdujących się w obrębie zainteresowań poszczególnych komitetów naukowych). Polska Akademia Nauk podkreśla, że komitety naukowe mogłyby wziąć na siebie obowiązek sprawowania pewnego nadzoru nad rozwojem poszczególnych kierunków naukowych w Polsce, co by znacznie zwiększyło ich rolę merytoryczną i organizacyjną⁶. W dyskusji tej podkreślano także potrzebę lepszego wykorzystania potencjału intelektualnego PAN jako korporacji i komitetów, potrzebę wyboru do komitetów młodych i aktywnych pracowników naukowych. Wszystko to odnosi się także do rolnictwa i dyscyplin rolniczych oraz ekonomiczno-rolniczych. Nie jest przy tym jasna rola i aktywność komitetów naukowych PAN, jeśli chodzi o modernizację polskiej nauki ekonomiczno-rolniczej zarówno badań naukowych, jak też nauczania np. ocenę ewolucji nauczania przedmiotów ekonomiczno-rolniczych w szkołach wyższych wobec coraz wyraźniejszej tendencji ewolucji rolniczego i ekonomicznego szkolnictwa wyższego do zmniejszenia zakresu i intensywności badań oraz kształcenia rolniczego i ekonomiczno-rolniczego na poziomie wyższym.

Członkom Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN, wybranym do tego Komitetu przez nasze środowisko naukowe, należy chyba ciągle przypominać, że kanonem ich działalności musi być ciągła i godna dbałość o rozwój nauki, obrona jej interesów. Dotyczy to także szans i możliwości rozwoju młodego pokolenia pracowników naukowych i ich przyszłości wobec przemian społeczno-ekonomicznych zachodzących w całej gospodarce narodowej i gospodarce rolniczo-żywnościowej. Młodzi i aktywni członkowie KER rozszerzając swą wiedzę i aktywność naukową zdobywają autorytet naukowy, który jest ważną autonomiczną wartością każdego szczebla naukowego. Dotyczy to w szczególności działalności

⁶ Protokół sesji Zgromadzenia Ogólnego PAN 18-19.05.2006 r. Warszawa 2006.

eksperskiej komitetów PAN, udziału w gremiach naukowych i doradczych, aktywności w zakresie przygotowania ekspertyz i memoriałów wskazujących na umiejętność środowisk naukowych, w tym także środowiska ekonomiczno-rolniczego, rozpoznania i interpretacji nośnej i ważnej problematyki dla całego społeczeństwa. Obecnie odnosi się to np. do wielkiego procesu strategii rozwoju, zasad, formułowania i relacji Wspólnej Polityki Rolnej, pojawiających się problemów o ważnej doniosłości praktycznej i naukowej (WPR jako koncepcja rozwoju europejskiej wsi i rolnictwa, ewolucja WPR, europejska polityka rolna i narodowa polityka rolna, przyszłość europejskiej i polskiej wsi oraz rolnictwa itp.).

Szczególną uwagę należy zwrócić w tym miejscu na rolę nauk ekonomiczno-rolniczych w badaniach i nauczaniu na wydziałach rolniczych uniwersytetów (uczelniah rolniczych i ekonomicznych), formułowanie i interpretację zasad, prawidłowości i tendencji rozwojowych współczesnego rolnictwa polskiego i światowego. Opowiadając się za otwarciem polskiego rolnictwa na Europę, świat i naukę światową, zwracamy się ku przyszłości, jej zasadom rozwojowym i ich konsekwencjom. Także podstawowe zjawiska makroekonomiczne, np. realny i względny wzrost cen żywności, unifikacja cen oraz relacje pomiędzy poziomem cen rolnych i żywnościowych oraz podstawami polityki rolnej, kształtowane są w powiązaniu z realizacją WPR i pogłębiającą się integracją UE-27.

W końcu sformułować można uwagę, że zasadniczym problemem dyscyplin ekonomiczno-rolniczych jest konstruowanie siły badawczej (w uczelniach także dydaktycznej), poszczególnych ośrodków i ludzi. Całość naszej pracy w tym zakresie w raczej niewielkim zakresie odpowiada współczesnym standardom światowej nauki: koncentracji badań, nowoczesnych metod badawczych, upowszechniania, wejścia na forum światowe itp. Pewien postęp w tym zakresie, co jest niezwykle pozytywne, występuje w największych jednostkach badawczych: Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowym Instytucie Badawczym (np. badania rynkowe, europejskie, porównawcze), w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN (mimo ograniczonej skali badawczej Instytutu, badania wiejskie, socjologiczne i ekonomiczne są tam coraz bardziej znaczące). Jednocześnie, jak można sądzić, szansa kreowania dużych nowoczesnych ośrodków badawczych nie wykorzystują uczelnie rolnicze i ekonomiczne, dysponujące największym potencjałem badawczym, obciążone jednakże szczególnym obowiązkami dydaktycznymi i organizacyjnymi ograniczającymi ich szanse naukowo-badawcze i dynamikę rozwoju naukowo-badawczego.

LITERATURA

- Stachak S. 2007: Typowe błędy w tekstach ekonomicznych. *Nauka*, nr 2.
- Tomczak F. 1996: Rola nauk ekonomiczno-rolniczych w zmieniającej się rzeczywistości społeczno-gospodarczej. [W:] Profesor Ryszard Manteuffel-Szoego a rolnictwo i nauki ekonomiczno-rolnicze. SGGW, Warszawa.
- Tomczak F. 2003: Ekonomia agrarna w obecnych warunkach rozwoju rolnictwa polskiego. [W:] Działalność rolnicza oraz jej uwarunkowania w aspekcie integracji z Unią Europejską. Siedlce 2003.
- Tomczak F. 2005: Kilka uwag o stanie i problemach nauk ekonomiczno-rolniczych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4.
- Zegar J. 2007: Przesłanki nowej ekonomiki rolnictwa. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4.

Franciszek Tomczak

ACTIVITY OF THE ECONOMICS OF AGRICULTURE COMMITTEE OF THE POLISH
ACADEMY OF SCIENCES RELATED TO THE 50 UNNIVERSARY OF THE RISE :
FACTS, OPINIONS, REFLECTIONS

Summary

With reference to the 50th anniversary of the creation the Committee of Economics of Agriculture by the Polish Academy of Sciences, the main problems of the activity of this Committee are presented. Among them the role and significance of the economics of agriculture, present-day state of understanding of this science as the economics of agriculture academic discipline and conditions of theirs further development as well as the changes of agriculture production and rural development are discussed. The opinions, reflections, questions and present conditions of the transformation, integration and globalization processes are presented, too. This new conditions change radically the development rules for the Polish agriculture in the new EU-27.

Adres do korespondencji:
Prof. dr hab. Franciszek Tomczak
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie
ul Świętokrzyska 20
00-002 Warszawa
tel. (0 22) 505 44 44
e-mail: tomczak@ierigz.waw.pl